

MODERN TÜRKİYE'DE UĞUR GETİRDİĞİNE İNANILAN HİDİRELLEZ PARASI*

Hıdırellez Coin Believed to Bring Good Luck in Modern Turkey

Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger**

ÖZ

Başlangıçta asker ve memurların maaşlarını kolay bir şekilde ödemek ve kaydını daha rahat tutabilmek için Lidyalılar tarafından Küçük Asya'da icat edilen sikke, işleri kolaylaştırdığından dolayı sonraları vergilerin ve haraçların ödemesinde de tercih edilmeye başlanmıştır. Sikke zaman içerisinde emek ve hizmetin her türünün ve her bir mal kalemi için belirlenen ederin karşılığına dönüşür ve bu bağlamda artık değişmez temel ödeme aracıdır. Önceleri sadece değerli madenden basılırken sonradan değersiz madenden de sikke darbu paranın tanımını artırır. Gündelik yaşam içerisindeki rolü arttıkça sikkenin sosyal, kültürel, politik, dinsel ve bir o kadar da bireysel sebeplerden ötürü farklı amaçlar içinde kullanıldığı gözlemlenmiştir. En bilindik durumlar, metalinden ve formundan, üzerinde taşıdığı ikonografyadan ve yazılardan, ya da basan otoritenin kimliğinden ve gücünden dolayı paranın ideal bir koruyucuya dönüşmesi ve muska (amulet) olarak kullanımınıdır. Sikkenin kemden koruyan özelliği dışında, “para parayı çeker” atasözünden de anlaşıldığı üzere ona atfedilen doğal, büyüsel ve mistik özellikler onu aynı zamanda ideal bir uğurluğa (talismana) dönüştürür. Bir sikkenin muska ya da uğurluğa dönüşüm evrelerini gözlemek Antik Çağdan beri ona atfedilen büyüsel özelliklerin neler olduklarını biliyor oluşumuzdan dolayı görece kolaydır ve bu durum bugün içinde para bulunan ritüelleri yorumlamamıza çok yardımcı olur. Her ne kadar sikke başı başına pozitif güç taşıyan, bu bağlamda hem kötünden koruyan hem de bolluk ve bereket getiren olsa da her zaman bu yeterli olmamaktadır. Buna en güzel örnek de Hıdırellez parasıdır. Türkiye'nin hemen hemen her yerinde kutlanan Hıdırellez ritüeli Balkanlardan Ortadoğu'ya geniş bir coğrafyada kutlanan en önemli bahar bayramlarından biridir. Her yıl 5 Mayıs akşamı Hızır ile İlyas'ın buluştuğuna inanılan Hıdırellez günü bolluk, bereketle özdeşleşmiştir. O günün akşamı Hızır tek tek evleri dolaşır, dilekleri kabul eder. Ona inananlar için Hızır varlığıyla doğanın yeniden canlanmasına, kurumuş olanın yeşermesine ön ayak olmaktadır. Zor durumlarda, felaket anlarında kurtarıcı yardımcı olarak karşımıza çıkar. İnsanları sinayıp iyi ve temiz kalplileri ödüllendirir, her dokunduğuna bereket ve bolluk getirir. İşte tam da bu sonuca özelliğinden dolayı her yıl 5 Mayıs gecesi genellikle gül dalına içinde para olan bir kırmızı kese asılır. Kimi zaman da gül dibine bırakılır. Bazen de kese yerine ağzı açık bir cüzdan, içinde para bulunan bir çanta konulur. Nadiren paraların gömüldüğü de bilinmektedir. 6 Mayıs sabah erkenden geri alınan paralar artık Hızır'ın eli olduğundan dolayı uğurludur. Bir yıl boyunca çoğunlukla cüzdanın bir köşesinde ya da çantada saklanır. Diğer paralarla karışmasını diye genellikle üzeri kırmızı ojeyle boyanır, bezin içine dikilir, üstü bantlanır. Parayı korumaya yönelik tedbirler sahip olan özelinde oldukça bireysel eylemlerin görülmesine de yol açar. Yeni Hıdırellezle birlikte eski uğur paraları uğurluk özelliğini yitirse de çoğu zaman tercih edilen evin bir köşesinde onları muhafaza etmektedir. Bu eski Hıdırellez paraları bazen denize, akarsuya atılmakta, bazen de fakire verilmekte ya da aynı sebeple yol üstünde bir yere bırakılmaktadır. Bu paraları hükmü kalmadığı için harcayan ya da tekrar uğur parasına dönüştürmek için yeni Hıdırellez'de keseye koyan da vardır. Bu çalışma göstermektedir ki Hızır'ın ve onun dokunduğu paranın uğurlu olduğuna duyulan inanç oldukça yaygındır ve cinsiyet, sınıf ayrımı gözetmek-sizin olgu bireyler tarafından kabul edilmekte, öğretilmekte ve yaşatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hıdırellez, uğur parası, sikke, ritüel, uğurluk.

ABSTRACT

Coinage was invented to easily pay the salaries of soldiers and civil servants and to keep a record of these actions more easily. Since it facilitated the work, it has also been preferred for the payment of taxes and tributes later. Over time, coin has turned into the equivalent of all types of labor and services and the value determined for each item of goods, and in this context, it became an invariable basic payment instrument. While, at first, coins were minted only using precious metals, later coins were minted from worthless metals as well, and this situation increased the recognition of the coin. As its role in daily life increased, it has been observed that it is used for different purposes due to social, cultural, political, religious, and individual reasons. The most

* Geliş tarihi: 25 Mayıs 2022 - Kabul tarihi: 26 Ağustos 2022
Lenger, Dinçer Savaş. “Modern Türkiye’de Uğur Getirdiğine İnanılan Hıdırellez Parası” *Milli Folklor* 136 (Kış 2022): 205-214

** Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya / Türkiye, dslenger@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7186-2287.

common cases are when money turns into an ideal protector and is used as an amulet. This is sometimes due to its metal, its form, sometimes to the iconography and writings it carries on it, or to the identity and power of the issuing authority. It is believed that the coin brings good luck, abundance, fertility and gives strength as well as protecting people from evil and evil eye. In addition to the physical properties of the coin, the natural magic attributed to it, as understood from the proverb "money attracts money", is also effective and turns the coin into an ideal talisman. Observing the transformation phases of a coin into an amulet or talisman is relatively easy since we know what the magical properties have been attributed to it since ancient times. This helps us interpret rituals involving money today. Although the coin owns positive power, protects people from evil and brings abundance, this is not always enough. The best example of this is the Hıdırellez money. Hıdırellez is celebrated almost everywhere in Turkey. In addition, it is one of the most significant spring holidays celebrated in a wide geography from the Balkans to the Middle East. The day of Hıdırellez, which is believed to host a meeting between Hızır and İlyas every year on the evening of May 5, is synonymous with abundance. In the evening of that day, Hızır visits the houses one by one and accepts the wishes. For those who believe in him, Hızır, with his presence, is the one who takes the lead in the revival of nature and the greening of the dried up. In difficult situations, in times of disaster, Hızır emerges as a savior and helper. He tests people, rewards the good and pure-hearted, and brings blessings and abundance to everything he touches. It is precisely because of this last feature that a red purse containing money is usually hung on the rose branch on the night of May 5 every year. Sometimes this pouch is left at the bottom of the rose. Sometimes, instead of a purse, an open wallet or a purse with money is put. Although rare, coins are also known to be buried. The money taken back early in the morning of May 6 is now lucky because Hızır's hand has touched it. It is stored for a year. It is mostly stored in a corner of the wallet or in a bag. In order not to mix with other coins, it is usually either painted with red nail polish, sewn into a cloth, or taped over. Measures to protect money also led to the appearance of individual actions. With the new Hıdırellez, old lucky coins lose their talisman feature. However, they are often kept in a corner of the house. These old coins are sometimes thrown into the sea, running water, and sometimes given to the poor or left somewhere on the road for the same reason. There are also those who spend the money because they are out of date or put them in a purse in the new Hıdırellez to turn them into lucky money again. This study shows that the belief that Hızır and the money he touched are auspicious is quite common. The phenomenon is accepted, taught, and kept alive by individuals regardless of gender or class.

Keywords

Hıdırellez, lucky money, coin, rituel, talisman.

İcat edildiği günden itibaren darp eden otorite ile özdeşleşen sikke her ne kadar bir ödeme aracı olsa da aynı zamanda üzerinde taşıdığı ikonografya ve yazı ile dinsel ve kültürel bağı gösteren bir objedir (Lenger 2021: 341). Sikkenin yaygınlaşmasının ardından sosyal, kültürel, sosyo-politik, dinsel ve bir o kadar da bireysel sebeplerden dolayı zaman zaman farklı amaçlar için kullanıldığı ve bunun doğal sonucu olarak da ödeme aracı olma özelliğini yitirdiği gözlemlenir. Bu bağlamda sikkenin işlevsel özellikleri, değeri, şekli, metali, üzerinde taşıdığı ikonografya ve yazı kadar darp eden otoritenin kimliği de onu ritüeller ve pratiklerin bir parçasına dönüştürür (Lenger 2021). İlk olarak icadından kısa bir süre sonra inşaat ritüellerinde (temeli sağlam olsun diye) kullanımı gözlemlenen sikke ardı sıra geçiş âdetlerindeki ritüellerin, sağaltma işlemlerinin, büyüsel pratiklerin bir parçasına dönüşür. Sikkenin ödeme aracı dışındaki en yaygın kullanımı hiç kuşkusuz kemden, nazardan, beladan koruyan muskaya (amulete) ya da uğur, şans, bolluk, bereket getiren uğurluğa (talismana) dönüştüğü zamandır.¹

Hangi sikkenin ne sebepten dolayı muska ya da uğurluğa dönüştürüldüğünü anlamak, eylemin inanç temelli olması ve çoğu zaman da bireysel bir karakter taşımasından dolayı zordur. Yine de birincil tarihsel kaynaklarından, epigrafik belgelerden, arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkan, buluntu yeri ve konteksiyle birlikte değerlendirdiğimiz nüsmatik verilerden elde ettiğimiz bilgiler sikkenin muskaya ya da uğurluğa dönüşüm evrelerini ve onu tetikleyen dinamikleri anlamamızda oldukça yardımcı olmaktadır. Buradan elde edilen çıkarımlar doğal olarak günümüz âdet, gelenek, görenek ve ritüeller içerisinde paranın niçin yer aldığını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Hiç kuşkusuz böyle

bir çalışmanın mümkün olabilmesi için ise tarihsel ve arkeolojik kaynaklar kadar halk bilimi derlemeleri, etnoloji ve antropolojik araştırmalar hayati önem arz etmektedir.

Her şeyden önce Antik Çağ'dan beri yuvarlak metallerin özellikle de altın ve gümüş gibi parlak olanlarının kötü ruhları uzak tuttuğuna duyulan inanç, değerli metallere basılmış sikkelerin muska olarak kullanılmasının yolunu açmıştır (Pera 1993: 348-349, Paine 2004: 91-96).

Sikke üzerinde taşıdığı ikonografya özelinde dinsel bir objedir. Her şeyden önce Hellen ve Roma sikkelerinde tanrı, tanrıça ve çoğu zaman tanrısal olduğuna inanılan hükümdar tasvirleri yer alır. Hristiyanlaşan dünyada ise sikkeler üzerinde karşımıza kudretini tanrıdan alan kralla birlikte Hristiyanlıkla alakalı bir ikonografya ve semboller çıkar. İslam ülkelerinde ise her türlü tasvirin yasak kabul edilmesinin bir sonucu olarak sikkelerde çoğunlukla Kuran'dan alıntılar ve kutsal sözler içeren bir kaligrafi karşımıza çıkar (Lenger 2018, Lenger 2021: 343-346). Bu bağlamda gerçekten de sikke her çağda ideal bir koruyucu olarak toplumsal ritüeller içerisinde yer alan önemli bir öğedir.

Sikkenin şans, bolluk, bereket getiren bir nesneye dönüşümüne gelindiğinde objenin kendisi zaten başlı başına bir değer karşılığı olduğundan bir refah ve zenginlik göstergesidir. Bu bağlamda "para parayı çeker" atasözünde olduğu gibi doğası gereği zaten tilsimlidir. Bu da eş zamanlı olarak onu şans getirene dönüştürür (Mozzani 1995: 122). Tam da bu sebepten ötürü cüzdan hediye edileceğinde içine para, yeni kıyafet giyildiğinde cebine bozuk para konur. İnşaat yapılırken temele bozuk para atma sebebi de her daim binanın güçlü, zengin ve ferah olması içindir, eski zamanda yelkenli gemilerin direğinin altına konan sikkeden şans getirmesi beklenir. Pek çok bölgede tahıl çuvalına bereketi arttırsın diye metal para konur. Dilenciye para veriler, suya para atılır, yeni yıl için hazırlanan keklerin içine konan bozuk para ise Yunanistan ve Sırbistan'da hayırlı, uğurlu ve güzel bir yıl temennisi içindir (Mozzani 1995: 122-128, Webster 2008: 64-65).

Öte yandan bazen spesifik bir paranın toplumda uğurlu kabul edildiği de görülmektedir. Bunda en büyük etmen hiç kuşkusuz çoğu zaman üzerinde taşıdığı ikonografyadır. Örneğin Roma döneminde kimi sikkelerde, arka yüzde sıklıkla karşımıza çıkan Nike/Victoria (zafer), Tykhe/Fortuna (Şans) ve Euthenia/Abundantia (bolluk-bereket), personifikasyonları pozitif temsil etiketlerinden sıklıkla delinerek üstte taşınan ideal uğurluklardır (Perassi 2011: 256-257). Günümüzde de ikonografyasından, biriminden, metalinden ya da şeklinden dolayı şans getirdiğine inanılan paralar bulunmaktadır. Bunlara en güzel örnekler Amerikalıların *one penny'si*, İngilizlerin *sixpence'i* ve İtalyanların *dieci liresi*, Japonların delikli 5 *yeni* ve Çinlilerin ortası kare delikli *feng Shuisi*dir (Mozzani 1995: 122-128, Webster 2008: 64-65, Thierry 2021).

Eski çağlardan beri ister formundan ve metalinden isterse üzerindeki imaj ve yazıdan dolayı olsun koruyucu ya da şans getirdiği düşünülen sikkeler çoğunlukla delinerek ya da üzerlerine kulp takılarak üstte taşınır (Pera 1993: 349-359, Perassi 2011: 231-236, Doyen 2013: XVIII-XIX). Bunu yaparken illaki alım gücü olan bir sikkenin kullanılması gerekmez. Tedavülden kalkmış, sahte ya da imitasyon bir sikke de pekâlâ kriterleri tutuyorsa muska ya da uğurluk olarak kabul görebilir. Bazen de bir sikke aynı anda hem koruyucu hem de uğur getiren olarak kabul görebilir. Buradaki durum birbirleriyle zıtmiş gibi görünse de tıpkı ortası kare delikli Çin paralarında olduğu gibi aslında kötünün yok edilmesiyle iyinin gelmesi denkleminin bir sonucudur. Örneğin, 1921'de yayınlanan *The Levantine Coinage* adlı eserinde F.W. Hasluck Türklerin "temin" olarak adlandırdıkları luigini ve onların imitasyonlarının tilsimli olduğuna, koruduğuna ve uğur getirdiğine inandıklarından bahis açarken, bu durumun yukarıda bahsi geçen pek çok örnekte olduğu gibi büyük olasılıkla arka yüz ikonografyasının yorumlanması ya da yanlış yorumlanmasıyla

alakalı olabileceğini ileri sürer. Dahası ona göre belki de bu şöhret sadece bir dervişin tavsiyesiyle ya da savaşta düşman kurşununun bir askerin cebindeki *luiginiye* isabet etmesi ve bu bağlamda askerin hayatta kalmasıyla oluşmuştur.

Günümüz Türkiye’inde değerli madenden paraların özellikle de altın olanın kemden ve nazardan koruduğuna yönelik inanç bu sikkelerin âdet, gelenek, görenek ve ritüeller içinde sıklıkla yer almasının yolunu açmıştır. Bir önceki kadar yaygın olmamakla birlikte, uğur parasıyla alakalı uygulamalar da yer yer karşımıza çıkmaktadır. En bilindik uğur parası Hıdırellez âdetleri içerisinde yer alandır. Paranın uğurluğa dönüşümünde önemli rol oynayan şekli, metali, ön ve arka yüz ikonografyası söz konusu Hıdırellez olduğunda hiç de önemli değildir. Paranın kendisi zaten pozitif çekendir ve onu daha da uğurlu hâle getiren, eylemin temel aktörü her dokunduğuna bolluk ve bereket getiren Hızır Aleyhisselam’dır.

Bilindiği üzere Hıdırellez her yıl 6 Mayıs’ta Türkiye’nin hemen hemen her yerinde kutlanan, en bilindik bahar bayramıdır.² Hıdırellez bereket, bolluk, sağlık ve uğurla özdeş kabul edilir. Hıdırellezle beraber kış biter ve ardı sıra havaların ısınacağına, doğanın yeşereceğine, çiçeklerin açacağına, bağ ve bahçelerin ürün vereceğine, hayvanların yavrulacağına inanılır. Halk inancına göre Hıdırellez yaz mevsiminin başlangıcıdır.³

Genel halk inancına göre hayat suyundan içtiği için ölümsüzlüğe sahip olan Hızır senede bir kez 5 Mayıs akşamı yeryüzünde arkadaşı İlyas Peygamberle buluşup hasret giderir.⁴ Oysaki sadece tek bir karakter mevcuttur ki o da İlyas’tır. Onun bir adım da Hızır olduğu bilinmektedir.⁵ Müslümanların Hızır’ı ile Hristiyanların Saint George’u (Agios Georgeos /Aya Yorgi) özdeştir, dahası Hızır lokal de olsa Orta Anadolu’da Aziz Theodoros, Doğu Anadolu’da ise Saint Sergius / Surb Sarkis ile bir tutulur (Ocak 1990: 134-140; Ocak 1991: 669-670, Hasluck 2012: 47-48, 256-266, Hasluck 2013: 177, Vryonis 2020: 603).

Bugün hâlâ Anadolu’nun Hristiyan nüfusunu barındıran bölgelerinde Hızır Aleyhisselam ile özdeş Aziz George adına kutlamalar yapılmaktadır. Buna güzel bir örnek Çelepi tarafından İskenderun’dan derlenmiştir. İlçede Aziz’in 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağladığı gece kiliseye geldiğine inanılmakta ve bu yüzden ritüeller ibadetle birlikte bu kilisede gerçekleşmektedir. Derlenen kaynak kişinin aktarımı şöyledir:

“Kilisede önce dualar okuruz. Daha sonra dilekler için buhur ve mum yakarız. Dileklerin gerçekleşmesi için dilek tasına para yapıştırırız. Tuttuğumuz dilekleri, bir kâğıda yazarak Meryem Ana’nın tablosunun yanına bırakırız. Bazıları da kibrit çöplerinden, küçük taslardan veya hamurdan maketler yapar. Özellikle çocuk sahibi olmak isteyenler hamurdan veya kibrit çöpünden bebek maketi yaparak bırakırlar. Evlenmek isteyenler ise gelin-damat maketi yaparlar. Daha sonra bu maketler ve kâğıtlara yazdığımız dilekler, gece on ikiden sonra bir kilise görevlisi tarafından denize bırakılır. Böylece dileklerimizin gerçekleşeceğine inanırız. Gerçekleşmesi için de her birine bir dua okunup kese içinde kiliseye bırakılan kırk bir tane madenî parayı sabahleyin diğer ziyaretçilere dağıtırız. Paraları alanlar, bu paraların bereket getireceğine inanarak cüzdanlarının bir köşesinde saklarlar. Bazen kırk bir ayrı karınca yuvasından toprak alıp bez bir torbaya konularak kiliseye bırakılır. Ertesi sabah, erkenden geri alınıp eve götürülür. Böylece kırk bir günde ev sahibi olunacağına inanılır.” (Çelepi 2009: 546).

İster Hristiyan olsun isterse Müslüman ona inananlar için Hızır, zor durumlarda ve felaket anlarında beliren bir yardımcı, kurtarıcı; iyi ve temiz kalplileri ödüllendiren, kötülere cezalandıran, her dokunduğuna bereket ve bolluk getiren zorda ve sıkıntıda olan herkesin yardımına koşan bir hayırseverdir. Varlığıyla doğanın yeniden canlanmasına, kuruyanın yeşermesine ön ayak olur (Boratav 1984: 222, Ocak 1990: 105-115). Hızır Aleyhisselam ölümsüz olduğundan aramızda gezer, kim olduğunu anlaması zordur,

isterse kılık değiştirir ve insanları sınar, yiyecek içecek ya da para isteyerek, onu geri çevirmeyenin rızkı artar, çoğunlukla yaşlı, aksakallı ve nur yüzlüdür.⁶

Bu bağlamda Hıdırellez, Anadolu'daki kolektif mevsimsel kutlamaların en önemlilerinden biridir. Ritüel temelde çok değişmemekle birlikte uygulamada coğrafyadan coğrafyaya farklılıkların var olduğu da gözden kaçmaz. İstanbullu kaynak kişinin (KK1) anlatımına göre 5 Mayıs günü evin temiz olması gerekir. Hava kararmadan 41 çeşit yaprak toplanır ve suyla beraber bir kaba konur. Kap balkonda ya da varsa bahçede çiçekleri kırmızı olan bir saksı gülün dibine bırakılır. Kırmızı renkli bir kese içerisine bozuk paralar konur. İsteyen her daim yanında taşıdığı bilezik ya da yüzük gibi ziynetini de içine ekler. Sonra dilek mektubu yazılır, kâğıda arzular dillendirilir ve hatta araba, ev gibi şeyler isteniyorsa resmi çizilir. Hava kararınca evi terk etmek gerekir. Ona göre Hızır rahatsız olmadan evde dolaşsın, mektubu okuyup dileklere vakıf olsun, keseye konan paralara ve ziyete dokunsun diye. Dışarda ateş yakılır. Ve ev ahalisi bu ateşin üzerinden atlayarak vakit geçirir. Gül ağacına sabaha kadar kimse yaklaşmaz. 6 Mayıs sabahı içinde 41 çeşit yaprak bulunan suyla yüzler yıkanır. Sonra mektuplar alınır, kesenin içerisindeki paralar ise aile fertleri arasında paylaşılır. Hızır dokunduğundan dolayı artık o bozuk paraların bolluk ve bereket getirdiğine inanılır. İşte bu bir sonraki 5 Mayıs'a kadar cüzdanında saklanır. Asla kimseye verilmaz ve harcanmaz. Diğer paralarla karışabileceği korkusuyla diğerlerinden ayrılırsın diye üzeri kırmızı oje ile boyanır. Bu arada bir önceki senenin Hıdırellez'inden kalan tüm mektuplar, paralar vs. ise her ne kadar hükmü kalmamış olsa da özenle bir kaba konur ve evde saklanır.

Bölgeden bölgeye farklılık gösteren uygulamaların olmazsa olmazlarından biri hiç kuşkusuz yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere paradır. Hıdırellez kutlamalarıyla alakalı zengin literatürde genelde ritüel bir bütün olarak değerlendirilir ve çok nadiren ritüellerin tamamlayıcısı faktörler özel olarak araştırma konusuna dönüşür. Tam da bu sebepten dolayı söz konusu para olduğunda yayınlarda genellikle karşımıza “*Gül ağacının altına bir kese içinde para konur ve o paranın bir sene boyunca bolluk bereket ve uğur getirdiğine inanılır*” şeklinde genel bir ibare çıkar. Ayrıntılar ise genellikle belirsizdir. Örneğin hangi para keseye konur? Madeni mi kâğıt mı? Küçük birim büyük birim fark eder mi? Bir gün sonra uğur parasına dönüşeni nasıl diğerlerinden ayırırız? Nasıl korunur? Üstte mi taşınmalı evde mi? O para harcanır mı? Başkasına verilir mi? Harcanırsa ya da verilirse ne olur? Bir sonraki Hıdırellez zamanı bir önceki senenin Hıdırellez paraları ne yapılır? gibi sorulara çoğu zaman cevap bulmak imkânsızdır.

İşte tam da bu sebepten dolayı kaleme aldığımız bu çalışmada kaynak kişilerle yapılan görüşmeler Hıdırellez parası olgusu üzerine ayrıntılı bilgi sahibi olmamıza yardımcı oldu.

Farklı uygulamaları örneklersek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli 3 kaynak kişi (KK2, KK3, KK4) kutlama ritüellerinde para olmadığını, onların da batıya göçtükten sonra diğerlerinden Hıdırellez parası olgusunu öğrendiklerini ifade ettiler.

Adanalı (KK5) de tıpkı (KK1) gibi bozuk paraları kırmızı bir kese içerisinde gül dalına asıp, bir gün sonra paranın üzerini kırmızı ojeyle boyayıp, bir sene sonra yeni Hıdırellezle birlikte eski parayı bir kaptaki saklayıp harcamadığını aktarmıştır.

Antalya'da market işleten Diyarbakırlı (KK6) tıpkı Doğu ve Güneydoğulu diğer kaynak kişiler gibi âdeti bilmeyip sonradan öğrenenlerdendir. Konu kendisine sorulduğunda, yazar kasasını açıp “bak bende de var” diyerek iç ağzına kadar 50 kuruş dolu olan bozuk para haznesindeki kırmızı kumaşla kaplı Hıdırellez parasını gösterdi. Üst komşu vermiş. Veren kişi Antalya Finikeli. Ve sıkı sıkı tembihlemiş “bu para bereket getirir hep yazar kasanda olsun” diye, bir tane de cüzdanına koymasını için vermiş. Komşunun

dediğine göre bir sene sonra, yeni Hıdırellez zamanı eski paraların denize atılması gerekmiş. Fırat (KK6) yapamadığında ritüele sıkı sıkı bağlı olan komşusu onun uğur parasını da denize atıyormuş.

Balkan göçmeni bir ailenin çocuğu olan (KK7) ise, İzmirli, tıpkı Finikeli Hanım gibi, babasının eskiyen Hıdırellez paralarını denize attığını hatırlıyor. Onlar da Hıdırellez gecesi gül ağacına kırmızı kese içinde para koyan ve bir sene boyunca cüzdana taşıdığını ifade etmiştir.

Antalyalı (KK8) ise bir önceki senenin Hıdırellez paralarının akarsuya, bu bağlamda da Lara'daki Düden Şelalesi'ne atıldığını aktarmıştır. Bu eylem için sabah 5'te erkenden şelalede olunmuş. Üzeri kırmızı ojeli ya da aynı renkten bezin içine dikilmiş paralar, akşamdan her birine besmele okunmuş 100 zeytin yaprağı ve dilek notlarıyla birlikte Düden'e atılmış. Bu eylem gerçekleştirilirken "dileklerle birlikte geçen yılki parayı iade ediyorum, yenisini bekliyorum" denirmiş.

Antalya Korkutelili (KK9) ile yaptığım görüşmeden ise bir yıl boyunca kırmızı bir kesecik içinde cüzdanlarında ya da çantalarında bereket getirsin diye taşıdıkları Hıdırellez paralarını, yeni Hıdırellez sonrası, artık hükmü kalmadığı için, kesesinden çıkarıp sokakta, yol üstünde bir yere, bir başkası alsın kullansın niyetiyle bıraktıklarını öğrendim.

Edirne Keşanlı'nın (KK10) ailesi de Hıdırellez parası olgusuna kalpten inanırlardan. Pratik her yerde karşılaştığımızı aynı olmakla beraber tek farkı bir sene önceki Hıdırellez parasının tekrar gül dalına asılan keseye yeni Hıdırellez zamanı konulmasıdır. Bazen de yeni para konulduğunda ise eskisinin artık gücünü yitirdiğine duyulan inançtan dolayı harcamada bir sakınca görmüyorlar.

Ayvalıklı, Midilli göçmeni bir aileden gelen (KK11) ise çocukluğuna dönerek Hıdırellez parasını şöyle anlatır "Kırmızı bir gül ağacının dibine bozuk paralar, özellikle de küçük birimden kuruş falan konurdu kese içinde. Bir sonraki gün annem evde bir kabın içinde saklardı onları, evde dururlardı yani".

Selanik göçmeni İstanbullu'nun (KK12) hatırladığı ise annesinin bozuk paraları önce doğrudan gül ağacının dibine gömdüğü, sabahında da çıkarıp bir kırmızı kumaş içine diktığıdır. Eski Hıdırellez paralarına ne olduğunu ise hatırlamıyor. "Galiba harcanıyordu" demekle yetindi.

İzmir Tireli (KK13) ise memleketinde gül dalına asılan keseye nazar boncuğu, buğday ile bozuk para özellikle de o küçük bakır rengi kuruşlardan bazen de Kemeraltı'da satılan altın görünümlü imitasyonlarla birlikte konulduğunu anlattı. Daha da ilginç olanı ise kesenin bozulmadan olduğu gibi üstte taşınması âdetidir. Bir sene sonra ise etkisini yitiren para bir fakire verilir, buğdaylar da karınca yuvasına bırakılmış. Dilek kâğıdı ise "Dere kahve" mevkiinden akarsuya bırakılmış.

İstanbul Bakırköylü (KK14) ise her bir bozuk para için ağzı tam olarak dikilmemiş -ki Hızır Aleyhisselam dokunabilsin- kesecikler hazırlayıp her birini ayrı bir gül dalına asmakta olduğunu aktarmıştır. Keseyi ertesi gün sabah namazından önce almak gerekiyor diyor. Ne kadar erken olursa o kadar iyiymiş. Dilek kâğıtlarını ise akar bir suya bırakmak gerekmiş tıpkı Tire'deki gibi.

Manisa Saruhanlı'da yaşayan (KK15)'in anlatımında ise kırmızı bir kese yer almaz. "Ağzı açık bir cüzdan, kâğıt paralar görünecek şekilde gül ağacı dibine konur. Bozuk paralar da cüzdanın içinde ya da üzerinde olmalıdır". Sabah ezanından önce cüzdan geri alınır. Kâğıt paraların kenarı ojeyle kırmızıya boyanır ki fark edilsin, harcanmasın. Bozuk paralar ise gecedan sabah güneş doğana kadar kırk bir karınca yuvasından toplanan toprak ile poşetlenir ve üzeri bantlanır. Sikkeler bir sonraki Hıdırellez kadar kullanılır. Yeni gelen Hıdırellezle birlikte eski Hıdırellez paraları evde bir köşede muhafaza edilir. Benzer

bir uygulama karşımıza Eskişehir’de çıkmaktadır. Hıdırellez öncesi, 41 karınca yuvasından alınan toprak, ev halkının para cüzdanına az miktarda konursa, o eve bolluk ve bereket getireceğine inanılır (Cingöz 1990a: 8).

Kaynak kişilerin anlatımlarının da gösterdiği üzere Hıdırellez âdetleri içerisinde para uygulamaları hiç de düşünüldüğü kadar sıradan değildir. Tire’de ve Saruhanlı’da olduğu gibi çok daha büyüsel uygulamalar göze çarpmaktadır. Temelde hiç değişmeyen, bir gül ağacına duyulan ihtiyaçtır.⁷ Çoğunlukla, para ister kâğıt ister madenî olsun kırmızı bir kese içerisinde gül dalına asılmakta ya da gül ağacı dibine konulmaktadır. Kesenin rengi her daim kırmızı⁸ olmakla beraber Eskişehir’de, bu iş için mavi renkli bir para kesesinin kullanıldığı kayıt altına alınmıştır (Uca 2007: 256). Kesenin dibine bir gümüş para dikilip kesenin gül dalına ya da fidanın dibine iliştirilmesi âdeti ise sadece eski literatürde karşılaştığımız bugün pratikte unutulmuş bir uygulamaya benziyor (Boratav 1997: 470, Aktürk 2014: 104). Pratikte kesenin yer almadığı örnekler de bilinmektedir. Bu durumda para doğrudan gül dibine bırakılır (Artun 1990: 7, Köksal 1990: 106). Bazen de gül dalının altına Tokat’ta olduğu gibi gömülür (Cingöz 1990b: 50). Gülün altına paraları gözükür şekilde açık cüzdan bırakmak, çanta koymak da karşılaştığımız çoğu zaman bireysel tercihin ifadesi uygulamalardır (Çınar 1990: 13, Aktürk 2014: 103).

Uğur parasına dönüşecek bozukluk ya da banknotun ne olacağı ise oldukça bireysel bir tercih. Genellikle alım gücü düşük bozukluklar birinci derecede tercih sebebi. Ecnebi paralarının, tedavülden kalkmış olanın ya da para görünümlü olanın da ritüelde kullanıldığı az da olsa gözlemlenmektedir.⁹ Örneğin bozuk para şeklinde kesilmiş kâğıt parçalarının keseye konulması (Ocak 1990: 157) ya da mukavvadan yapılan taklit altınların gül dibine bırakılması, onlardan bir kolye yapılarak gül fidanına asılması gibi (Acıpayamlı 1974: 24, Boratav 1997: 470). Erkeklerin genellikle kâğıt para tercih etmeleri aslında biraz da cüzdanda daha rahat ve kolay muhafaza edilebilmelerinden kaynaklanıyor.

6 Mayıs sabahı geri alınan paralar artık uğur getirdiğine inanılan uğurluğa dönüşmüştür. Bu paralar genellikle yakın aile bireylerine dağıtılır. Afyonkarahisarlı şirket sahibi (KK16) akşam, evinde gül dalına asılan keseye şirketine çalışan 6 elemanı için de bozuk para koyduğunu hatırlıyor. Sabah işine gittiğinde yanında çalışanlara birer tane vermiş. Peki kaybolmasın diye yanınızda çalışan elemanlarınız ne yaptı sorusuna ise “kimi kalemle üstünü boyadı kimi de bantladı” cevabını verdi. Kaynak kişilerden (KK1) ise asla aile dışında birine Hıdırellez parası vermeyenlerden. Dediğine göre bir sene komşusuna Hıdırellez parası vermiş ve ona göre bu sebepten dolayı çok zorluk çekmiş.

Hıdırellez parasının diğerleriyle karışmasını engellemek adına genellikle ya kırmızı kumaştan dikilmiş bir muhafaza içinde üstte taşınıyor ya da üzerine kırmızı oje sürerek saklanıyor. Her iki uygulamada da kadın eli var. Bu eylemler 6 Mayıs sabahı bozuk paralar gül ağacından alındıktan sonra yapılmaktadır. Az da olsa farklı uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Bolu, Mudurnu’da 5 Mayıs akşamı gül dibine bırakılan ya da dalına asılan paralar hali hazırda kırmızı kesecik içinde ya da kırmızı beze dikilirmiş (Uca 2007: 255, Aktürk 2014: 102). Bu pratiği hatırlayanlardan biri de Giresunlu (KK 17). Tıpkı Mudurnu’daki gibi Giresun’da da bozuk paralar gül dibine kesecik içinde bırakılmış. Gaziantep’te görüldüğü üzere kesesiz bir şekilde gül ağacının dibine bırakılan sikenin yeşil bir bez parçasına sarılarak cüzdanda taşınması gibi (Çelik 1990: 72). Gözlemlenen diğer uygulamalar ise bozuk paraları daksille boyamak, üzerlerini bantlamak, bozukluğun bir ya da iki yüzünü kalemle çizmek ya da boyamak. Banknotlarda ise karşımıza (KK15) in yaptığı gibi kâğıt paranın bir kenarını boydan boya kırmızı ojeyle boyandığı ya da kalemle paranın üzerine “Hıdırellez”, “Hıdırellez Parası” yazıldığı görülmektedir. Kimi banknotlarda karşımıza Hıdırellez/Hıdırellez parası ibaresinin yanında atılan tarih

çıkılmaktadır. Kaybolmasını, fark etmeden kullanılmasını engellemeye yönelik tüm bu eylemler görüldüğü üzere çoğu zaman bireyseldir. Bununla birlikte kırmızı ojeyle boyamak ya da kırmızı bir beze dikmek halen oldukça yaygın uygulamalardır.

Eski Hıdırellez paralarının akıbetine gelecek olursak, çoğu zaman evde bir köşede istiflendikleri/tutuldukları görülmektedir. Bazen aynı paranın yeni Hıdırellez zamanı tekrardan keseye konup gül dalına asıldığı da gözlemlenmiş. Koruyuculuğunu yitirmiş olması nedeniyle tekrardan alım gücü olan bir nesneye dönüşümü için bir fakire vermek, harcamak ya da alınması ümidiyle sokakta bir köşeye bırakmak diğer uygulamalardır. Sahil şeridinde İzmir ve Antalya’da görüldüğü üzere eski Hıdırellez paraları akarsuya ya da denize atılmaktadır. Bilindiği üzere genellikle kıyı yerleşimlerinde yaşayanların, Hızır’dan talep edileni daha çok su vasıtasıyla ulaştırdıkları göze çarpar. Üzerine arzuların ve isteklerin yazıldığı kağıtlar, tez elden gerçekleşsin diye yerleşimin kıyısında bulunduğu akarsuya, göle, denize bırakılır (Ocak 1990: 123-126, 157; Borotav 1997: 466). Hızır’ın denizlere hâkim olduğu inancına dair en güzel örnek ise Alanya’da karşımıza çıkar: İlçede Hıdırellez gecesi, sabah ezanı okunmadan önce, gençler dileklerinin gerçekleşmesi için, deniz kenarında bekleyerek kırk dalgadan su alırlar ve denize “arılık” adı verilen sembolik bozuk para atarlar. Daha sonra da bu su ile yıkanılır (Uca 2007: 258).

İçinde para bulunan bilindik Hıdırellez uygulamaları dışında oldukça lokal görünen bir birkaç uygulama daha bilinmektedir. Örneğin bunlardan biri Hıdırellez Çöreğidir.¹⁰ Hıdırellez’e mahsus olarak içine demir para konularak çörek yapılır ve 12 eşit parçaya bölünür. Orada bulunanlar niyet tutarak çekerler. Çörek içindeki para kime çıkarsa o sene bolluk ve bereket yaşayacağına inanılır (Aytaş 2018: 69). Bu uygulama karşımıza Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ’da çıkmaktadır (Artun 1990: 6). Örneğin Kırklareli’nde Hıdırellez günü yemek üzere çörek pişirilirken, çöreğin ortasına para konur. Paralı çörek öğle yemeğinde dilimlere bölünür. Para kimin diliminde çıkarsa o, ailenin en kısmetlisi sayılır (Uca 2007: 272).

Tokat’ta ise bir bakraç suya 12 çeşit çiçek, boncuk, düğme, madenî para, çatal, iğne atılır. İnanca göre kapalı gözle suya daldırılan ele kısmetine ne gelirse ona göre bireyin dileğinin gerçekleşeceğine inanılır (Cingöz 1990b: 48). Yine Tokat’ta bereket bolluk getirsin diye bir küp içine buğday, para ve mısır taneleri konularak gül ağacı dibine bırakılır (Cingöz 1990b: 46). Kütahya’da ise sermaye yapılmak istenen para bir kesenin içinde gül ağacı dibine bırakılırsa, işin bereketli olacağına inanılır (Meydan 1990: 115-116).

Muğla’da karşımıza Hıdırellez eğlencelerinden biri olan “Bahtıvar” çıkar (Kahveci 1990: 79). Özellikle genç kızların oynadığı bu mâni çekme oyununda, önce bir küpün ya da kabin içindeki suya çiçekler, yapraklar, para, düğme ve benzeri nesnelere konur, ağız kapatılır, gül ağacı dibine konur ertesi gün bahtıvarı açan, her bir kişiye ithafen bir mâni okur ve küpten ilk eline gelen şeyi ona verir.

Hangi yöreye ait olduğu bilinmeyen bir başka uygulama ise gül bulunmayan köylerde, ulu bir kavak ağacının dibine bir daha almamak üzere dualarla bozuk para bırakmadır. Beklenti tıpkı o kavak ağacı gibi uzun ömürlü olup, rahat ve talihli bir hayat geçirmektir. Dahası inanca göre kim bu paraları çalmak için elini uzatırsa elinin orada kalacağına inanılmaktadır (Uraz 1978: 8314, Aktürk 2014: 104).

Görüldüğü üzere para Hıdırellez ritüellerinde yalnızca uğur getirene dönüşmez, aynı zamanda bolluk, bereket ve kısmet çağırın uygulamaların bir parçası olur. Hiç kuşkusuz bunda sikkenin başlı başına bir değer bu bağlamda da refah/zenginlik aracı olmasının rolü büyüktür. Sonuç olarak gözlemler, kaynak kişilerin anlatıları ve Hıdırellez âdetleri üzerine kaleme alınmış bilimsel halk bilimi araştırmaları göstermektedir ki paranın uğurlu bir nesneye dönüşümünde en temel eylem bereket bolluk getiren Hızır Aleyhisselam’ın

dokunuşudur. Burada paranın zaten başlı başına para çeken olduğuna duyulan inanç onun tek başına uğur parasına dönüşmesi için yeterli değildir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, 12/05/2022, Sayı no. 207.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

- KK 1: Sevim L., 90, İlkokul, Ev hanımı, 2022 / Antalya.
 KK 2: Cemile D., 72, İlkokul, Ev hanımı, 2022 / Antalya.
 KK 3: Hülya D., 50, Lise, Emekli, 2022 / Antalya.
 KK 4: Meral T., 39, Üniversite, Akademisyen, 2022/ Antalya.
 KK 5: Anil K., 46, Üniversite, Serbest Meslek, 2022 / İstanbul.
 KK 6: Fırat B., 45, Üniversite, Serbest Meslek, 2022 / Antalya.
 KK 7: Mustafa B., 49, Üniversite, Akademisyen, 2022/ Afyonkarahisar.
 KK 8: Aypar E., 76, Üniversite, Emekli Öğretmen, 2022/Antalya.
 KK 9: Hacer S., 43, Üniversite, Akademisyen, 2022/ Antalya.
 KK 10: Damla T., 31, Üniversite, Öğretmen, 2022/ Antalya.
 KK 11: Erkan K., 34, Üniversite, Akademisyen, 2022 / Antalya.
 KK 12: Candan Ö., 56, Üniversite, Akademisyen, 2022 / İstanbul.
 KK 13: Betül T., 40, Üniversite, Akademisyen, 2022/ İzmir.
 KK 14: Nihan Ö., 50, Lise, Ev hanımı-Üniversite Öğrencisi, 2022/Antalya.
 KK 15: Berhat İ., 42, Lise, Ev hanımı, 2022 / Manisa.
 KK 16: Recep L., 84, Üniversite, Emekli, 2022 / Antalya.
 KK 17: Ömer T., 32, Üniversite / Akademisyen, 2022/ Antalya.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri* (Ed. K. Arısan – D. Arısan Günay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Acıpayamlı, Orhan, “Türkiye’de Bahar Bayramı: Hıdırellez”, *Antropoloji* 8, 1974, 21-25.
- Aktürk, Sema. *Türkiye’de Hıdırellez Etrafında Oluşan Folklorik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Artun, Erman. “Tekirdağ’da Hıdırellez Geleneği”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990: Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 1-23.
- Aytaş, Gıyasettin. “Türklerin Hıdırellez Kutlamalarında Motif Değerler ve Kültürel Kodlar”, *V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu 2017, Bildiri Kitabı*, cilt 1, Ankara, 2018, 62-71.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.
- Boratav, Pertev Naili. “Türklerde Hızır”, *İslam Ansiklopedisi*, 5/1. Cilt, Eskişehir, 1997, 462-471.
- Cingöz, Meltem Emine. “Eskişehir’de Hıdırellez Kutlamaları”, *Milli Kültür* 72, 1990, 6-8.
- Cingöz, Meltem Emine. “Tokat’ta Hıdırellez”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990: Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 43-51.
- Çelepi, Mehmet Surur. “Hatay’da Hızır İnanışları”, *Turkish Studies* 4/3, 2009, 532-549.
- Çelik, Hülya. “Gaziantep’te Hıdırellez Geleneği”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler: 1990 Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 71-75.
- Çelik, Çetin. “Edirne ve çevresinde Hıdırellez Geleneği”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler: 1990 Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 53-70.
- Çınar, Ali Abbas. “Bursa Yöresinde Hıdırellez ile İlgili Bazı İnanışlar”, *Milli Kültür* 72, 1990, 13-15.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ, 2003.
- Doyen, Jean Marc. “Entre Amulettes et Talismans, les Monnaies Trouées: ce qui se cache sous les apparences”, *JAN* 3, 2103, 1-39.
- Gorini, Giovanni. “La piece comme blason ou talisman – Fonctions paramonétaires de la monnaie: Aspects de la monnaie”, *Diogene* 101-102, 1978, s. 76-97.
- Hasluck, Frederick William. “The Levantine Coinage”, *NC*, 1(1/2), 1921, 39-91.
- Hasluck, Margareth Masson. “The Basil-Cake of the Greek New Year”, *Folklore*, 1927, 143-177.
- Hasluck, Frederick William. *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I*, İstanbul: Ayrıntı, 2012.
- Hasluck, Frederick William. *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam II*, İstanbul: Ayrıntı, 2013.
- Kahveci, Mücella. “Muğla’da Hıdırellez”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990: Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 77-81.

- Karabulut, Nilgün. “Çankırı’da Hıdırellez Geleneği”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990: Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 83-92.
- Köksal, Hasan. “İzmir’de Hıdırellez”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990: Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 105-112.
- Lenger, Dinçer Savaş. “Antik Çağda Sikkenin Amulet ve Talisman Olarak Kullanımı”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 2018, 317-326.
- Lenger, Dinçer Savaş. “Ödeme Aracı Olan Sikkenin Kemden Kötüden Koruyan Amulete Dönüşümünde Kültürel Dinamikler”, *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar, Yönelimler, Yeni Boyutlar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2021, 341-359.
- Meydan, Filiz. “Kütahya’da Hıdırellez Geleneği”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990: Hıdırellez Özel Sayısı*, Ankara: Neyir Matbaası, 1990, 113-121.
- Mozzani, Éloïse. *Le livre des superstitions. Mythes, croyances et legendes*, Paris: Robert Laffont, 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”, *Bulleten* 1991, Cilt 55 - Sayı 214, 1991, 661-674 .
- Paine, Sheila. *Amulets: A world of secret powers, charms and magic*, London: Thames&Hudson, 2004.
- Pera, Rossella. “La Moneta antica come talismano”, *RIN* 95, 1993, 345-361.
- Perassi, Claudia. “Monete amuleto e monete talismano. Fonti scritte, indizi, realia per l’eta romana”, *NAC* 50, 2011, 223- 274.
- Thierry, François. *Amulettes et Talismans de la Chine Ancienne*, Paris: CNRS Editions, 2021.
- Turan, Fatma Ahsen. “Anadolu’daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırma Dergisi* 2, 2008, 91-100.
- Uca, Alaattin. “Türk Toplumunda Hıdırellez II”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 35, 2007, 251-284.
- Vryonis, Speros. *Küçük Asya’da Ortaçağ Hellenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, İstanbul: Kalkedon, 2020.
- Webster, Richard. *The Encyclopedia of Superstitions*, Woodbury: Llewellyn 2008.
- Uraz, Murat. “Hıdırellez ve Hızır ve İlyas”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 29, C. 18, S. 346, 1978, s. 8311-8315.